

Михайло Шелеп, Дмитро Безвербний

**Громадські експертні клуби
як механізм консультацій
влади й громадськості**

Луцьк – 2012

Шелеп М., Безвербний Д. Громадські експертні клуби як механізм консультацій влади й громадськості. Аналітичний звіт. – Луцьк: СПД Науменко Оксана Анатоліївна, друкарня «Волиньполіграф»™, 2012. - 26 с.

В брошурі подані результати апробації нового механізму консультацій місцевої влади з громадськістю - громадських експертних клубів, описані особливості громадських експертних клубів, поетапність їх проведення, наведено поради щодо кращого використання отриманих від їх організації результатів.

Видання буде корисним для представників органів місцевого самоврядування, органів державної влади, громадських організацій та окремих експертів, зацікавленої громадськості.

Підготовка та друк брошури здійснено у рамках проекту «Врахування позицій соціально вразливих верств населення при прийнятті рішень органами місцевого самоврядування міста Луцька», що був реалізований Луцькою міською громадською організацією «Центр Політичного Аналізу та Виборчого Консалтингу» у рамках програми «Підтримка громадських ініціатив з подолання кризи в м. Луцьку» за підтримки Міжнародного фонду «Відродження» та Луцької міської ради.

Відповідальність за зміст брошури покладається на Луцьку міську громадську організацію «Центр Політичного Аналізу та Виборчого Консалтингу».

ЗМІСТ

Вступ.....	4
1. Консультації з громадськістю при прийнятті рішень органами влади	5
2. Досвід апробації нового механізму консультацій.....	7
3. Громадські експертні клуби як механізм консультацій влади з громадськістю.....	9
4. Підготовчий етап до проведення експертних клубів – вибір теми.....	11
5. Правила проведення громадських експертних клубів	13
6. Підготовка звіту за результатами громадських експертних клубів.....	15
Висновки.....	17
Додатки.....	18

ВСТУП

Незначний рівень впливу мешканців міста на вироблення і прийняття рішень органами місцевого самоврядування Луцька, а також відсутність постійно діючого механізму таких консультацій, створює проблему відокремленості влади від громади. У першу чергу це стосується соціально вразливих категорій населення, які рідко проявляють громадську активність у відстоюванні своїх інтересів.

Через це окремі дії влади не повністю відповідають інтересам та потребам місцевої громади, а рішення органів місцевого самоврядування часто є малоефективними і не розв'язують наявні складні проблеми. Більше того, дуже часто в рішеннях влади не враховуються інтереси саме соціально вразливих категорій населення. Та ж проблема підриває у представників громади довіру до ініціатив та рішень місцевих посадовців.

Для налагодження діалогу між владою та громадою у Луцьку створена та діє Громадська рада при міському голові, проводяться зустрічі представників влади з громадськими активістами, організовуються різноманітні круглі столи задля обговорення актуальних проблем міста, іноді проводяться громадські слухання. Проте, як показує практика, традиційних форм консультацій влади та громади не достатньо, та й вони, з ряду причин, не завжди дієві.

Тому для підвищення рівня участі мешканців міста у прийнятті рішень органами влади слід шукати нові механізми консультацій. Саме їх застосування, поряд з вже існуючими практиками, може допомогти в налагодженні якісного діалогу влади і громади, а також у розв'язанні складних проблем мешканців міста Луцька.

Виконавці проекту «Врахування позицій соціально вразливих верств населення при прийнятті рішень органами місцевого самоврядування міста Луцька» й ставили собі за мету апробувати новий механізм консультацій влади з громадськістю.

У брошурі подано механізм організації громадських експертних клубів та показано яких результатів можна досягнути з їх допомогою. Видання у формі порадичника описує покроково реалізацію проекту, що дає можливість використати цей метод в подальшому будь-якій організації.

Пропонований механізм не є ідеальним, але його використання, як показав досвід виконавців проекту, може принести позитивні результати. Більше того, описаний тут механізм консультацій не є формалізований чи чітко регламентований, тому кожен може використовувати його на власний розсуд.

1. Консультації з громадськістю при прийнятті рішень органами влади

На сьогодні твердженням, що «влада повинна консультиватись із громадськістю», нікого не здивуєш. Ця теза постійно повторюється активістами громадянського суспільства, вона є однією з пріоритетних у деклараціях більшості високопосадовців нашої держави. Крім «багатослів'я», за останні роки зростає й кількість нормативних документів, які регламентують різні форми консультацій з громадськістю та участі громадян у прийнятті рішень органами влади. Зокрема, питання щодо порядку проведення консультацій з громадськістю у формуванні та реалізації державної політики регламентовані Постановою Кабінету Міністрів України від 3 листопада 2010 р. № 996 «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики». І хоча ще далеко не всі суспільно активні громадяни та працівники органів влади різного рівня застосовують такі механізми у своїй діяльності, але вони знають, що така можливість існує.

Консультації з громадськістю – це процес комунікації влади та громади. Метою проведення таких консультацій є прийняття рішень, в яких буде враховано інтереси обох сторін. Цей спосіб участі громади у прийнятті рішень місцевою владою сприяє системному діалогу органів влади і громадськості й підвищенню якості підготовки та прийняття рішень з важливих питань державного і суспільного життя з урахуванням думки громадян.

На сьогодні в Україні використовують різні форми консультацій влади з громадськістю. Це можуть бути індивідуальні та групові консультації, покликані вивчити думку громади або ж залучити її до ухвалення рішення і т.п. До методів консультацій відносять: опитування, фокус-групи, експертні оцінки, круглі столи, публічні обговорення, форуми, громадські слухання, консультативні комітети, громадські ради тощо. Ці методи по-різному застосовуються на практиці, деякі часто, інші – рідко. Також перелічені форми консультацій мають не однаковий рівень законодавчого визначення, наприклад, одні регламентуються законами, а інші Указами Президента чи Постановами Кабміну. Окрім того, кожна територіальна громада в своєму Статуті має право встановлювати й інші механізми консультацій влади й громадськості. Найбільш нормативно визначені дві форми консультацій: громадські слухання та громадські ради.

Громадські слухання - це формальні збори, на яких представники місцевих органів влади отримують думку громадськості щодо конкретного

рішення або заходу місцевої влади.

Порядок проведення громадських слухань на певній території визначається статутом відповідної територіальної громади (в Статуті територіальної громади Луцька цьому присвячена стаття 27 III розділу).

Громадські слухання можуть бути проведені, як у сфері місцевого самоврядування, так і в сфері прийняття державних рішень. Усе залежить від того, який орган влади вирішує це питання. Згідно статті 13 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» громадські слухання мають проводитися не рідше одного разу на рік.

Та як показує практика проведення громадських слухань, вони часто є малоефективними і зводяться до формальної процедури підтримки рішень, підготовлених владою.

Для залучення місцевих мешканців до вирішення актуальних проблем громади при органах влади можуть створюватися громадські ради. Діяльність громадських рад регулюється згаданою нами вже Постановою КМУ від 3 листопада 2010 р. N 996, якою було затверджено Типове положення про громадську раду.

***Громадські ради** – постійно діючі колегіальні, зазвичай виборні, консультативно-дорадчі органи, що утворюються обов'язково при органах виконавчої влади та можуть бути утворені при органах місцевого самоврядування.*

Основними завданнями громадських рад є:

- забезпечення участі громадян в управлінні державними та місцевими справами;
- здійснення громадського контролю за діяльністю органів влади;
- налагодження ефективної взаємодії органів влади з громадськістю.

До складу громадської ради можуть бути обрані представники громадських, релігійних, благодійних організацій, профспілок та їх об'єднань, творчих спілок, асоціацій, організацій роботодавців, недержавних ЗМІ та інших непідприємницьких товариств і установ.

Історія діяльності громадських рад в Україні дає різні приклади їх ефективності. В деяких випадках громадські ради стали дієвими інструментами впливу громадськості на органи влади та їх рішення. Проте є й чимало прикладів, коли вони виконують роль «погоджувачів» ініціатив влади та не ініціюють розгляд і вирішення гострих суспільних питань.

Наявність такої широкої різноманітності механізмів консультацій водночас не дає відповідей на питання про ефективність їх застосування. Тому лише від активної громадськості та представників органів влади залежить наскільки ці консультації будуть дієвими та продуктивними.

2. Досвід апробації нового механізму консультацій

Використання існуючих методів проведення консультацій з громадськістю не вирішує усіх проблем та суперечностей, що існують у стосунках між владою та суспільством. Як показує практика, кожне окреме питання потребує окремого підходу до його розгляду. Наприклад, формат обговорення питань на публічному круглому столі іноді не дає можливості почути відверті думки, а проведення масових громадських слухань інколи перетворюється в обговорення заради обговорення і не дозволяє отримати конкретні пропозиції. В той же час, публічні консультації у формі електронного опитування не дозволяють почути обґрунтування позицій. Взагалі, найкращою є ситуація, коли паралельно використовуються різні методи консультацій. Тоді можна охопити й ширшу аудиторію, й отримати більш якісні та змістовні пропозиції. Адже метою всіх консультацій, які проводить влада з громадськістю, повинні бути саме пропозиції та зауваження до рішень чи ініціатив, що виходять від чиновників чи депутатів. Саме через це, на нашу думку, слід працювати в напрямку вироблення та застосування нових форм консультацій влади і громади.

Ініціативу із застосування нових форм консультацій влади і громади подали представники Луцької міської громадської організації «Центр Політичного Аналізу та Виборчого Консалтингу» (далі - ЦПАВК). Працюючи в сфері політичної аналітики, зокрема проводячи моніторинг та аналіз дій посадовців та депутатів Луцької міської ради, експерти організації помітили, що рівень впливу мешканців міста на вироблення і прийняття рішень органами місцевого самоврядування є дуже незначний. До того ж, місцева влада не надто активно використовує існуючі механізми консультацій з громадськістю. Через це окремі дії влади (наприклад, створення нових неефективних комунальних підприємств, скорочення робочого дня працівників дошкільних навчальних закладів, сумнівна оренда та продаж комунального майна) не повністю відповідають інтересам місцевої громади, а самі рішення органів місцевого самоврядування часто є малоефективними і не розв'язують наявні складні проблеми.

Тому Центр Політичного Аналізу та Виборчого Консалтингу ініціював проведення в Луцьку засідань громадських експертних клубів, що могли б стати майданчиками для консультацій влади з громадськістю.

Вперше таке засідання було проведене 5 травня 2012 року на тему «Шляхи уникнення протистоянь між радикальними політичними силами під час відзначення історичних подій». Тему для обговорення було обрано в контексті наближення 9-го травня та проведення заходів з відзначення Дня

Перемоги. Захід проходив у форматі закритого двогодинного засідання громадських експертів, журналістів та науковців. Учасниками експертного клубу стало 11 осіб.

Метою даного засідання було обговорити проблему виникнення в нашому регіоні політичних конфліктів між радикально налаштованими політиками різних таборів, виробити рекомендації та пропозиції для влади, політичних партій та політиків, громадськості щодо уникнення негативних наслідків таких конфліктів. Результати роботи громадського експертного клубу були оформлені у вигляді відкритого листа до органів місцевої влади та політичних і громадських об'єднань області.

Спробою вдосконалити та зробити регулярними проведення громадських експертних клубів став проект Центру Політичного Аналізу та Виборчого Консалтингу під назвою «Врахування позицій соціально вразливих верств населення при прийнятті рішень органами місцевого самоврядування міста Луцька». Він був реалізований в рамках програми «Підтримка громадських ініціатив з подолання кризи в м. Луцьку» за підтримки Міжнародного фонду «Відродження» та Луцької міської ради.

Метою даного проекту було апробувати новий механізм консультацій влади з громадськістю, зокрема соціально вразливими категоріями населення, через проведення засідань громадських експертних клубів, завдяки чому домогтися розв'язання складних проблем міста Луцька.

В рамках проекту були проведені два засідання громадського експертного клубу на тему «Визначення пріоритетів міського конкурсу проектів на 2012 р.» та «Виконання першого етапу Комплексної міської програми соціального захисту населення на 2011-2015 роки: підсумки та рекомендації».

Більшість заходів проекту проводились у грудні 2011 року, хоч сам проект був розрахований на 3 місяці. Однак, через тривалі бюрократичні процедури та затримки із фінансуванням, проект було реалізовано в стислі терміни, через що не до кінця вдалось здійснити усі задуми.

Тим не менше, завдяки реалізації проекту вдалось не тільки визначити проблеми соціально вразливих верств населення, а й напрацювати певні пропозиції і рекомендації для міської влади. Частина з цих пропозицій вже зараз враховується в роботі відповідних підрозділів міськради. До того ж, зацікавлення в подальшому використанні таких форм консультацій виявили громадські діячі, які були учасниками громадських експертних клубів.

Зважаючи на позитивні результати проекту, ЦПАВК планує і в подальшому використовувати цей механізм консультацій для вироблення альтернативних політик та розробляти пропозиції до місцевої влади.

3. Громадські експертні клуби як механізм консультацій влади з громадськістю

Коротко пояснимо відмінність громадських експертних клубів від вже існуючих форм консультацій з громадськістю.

Отже, громадський експертний клуб – це неопублічне засідання представників громадських організацій, журналістів, науковців, активних громадян з метою обговорення та аналізу стану і причин певної проблеми, а також розробки пропозицій й рекомендацій щодо актуального питання місцевої громади. Головною метою проведення громадських експертних клубів є розробка пропозицій для влади та інших зацікавлених суб'єктів.

Кілька слів про те, чому було обрано саме таку назву – громадські експертні клуби. Отже, «громадськими» вони названі через участь в цих консультаціях саме представників громадянського суспільства, які виступають, як ініціаторами, так і учасниками обговорень. «Експертними» ці клуби названі тому, що до участі в їх роботі залучаються представники різних професій та соціальних категорій населення, які є експертами в своїх сферах діяльності. Але, будучи членами місцевої громади, вони пов'язані (як споживачі, або ж як надавачі окремих послуг) з усім комплексом питань, які вирішуються місцевою владою. Більше того, дуже часто вони володіють акумульованою інформацією про думки та позиції своїх цільових аудиторій щодо окремих проблем, які наявні в громаді. Тому їх можна вважати громадськими експертами. А формат «клубу» було обрано через його зручність. Це такий собі «клуб за інтересами», в якому домінуючими є саме суспільні інтереси та бажання долучитися до вирішення певної проблеми.

Учасниками громадських експертних клубів можуть бути представники всього спектру громадських організацій та об'єднань, журналісти, науковці, експерти в конкретних галузях, чиновники, просто активні члени місцевої громади. Обов'язкова умова – вони повинні бути місцевими мешканцями та завчасно поінформованими про тему засідання.

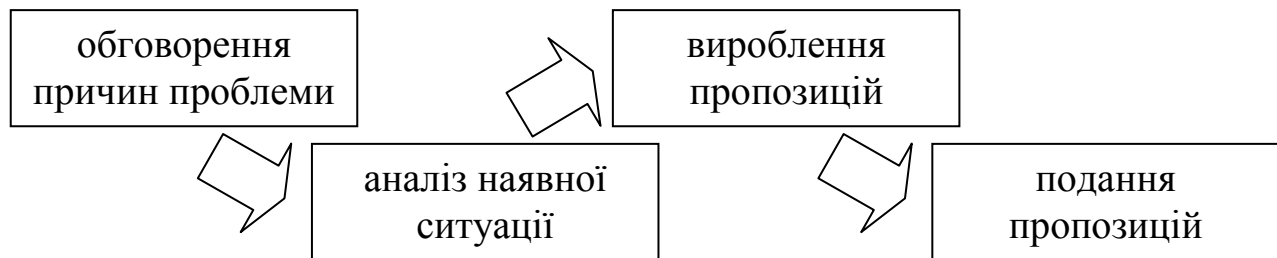
Основними завданнями громадських експертних клубів є:

- громадський аналіз рішень та ініціатив місцевої влади, важливих проблем громади чи окремої соціальної категорії;
- налагодження діалогу між владою та громадськістю;
- активізація різних верств громади навколо вирішення актуальних проблем міста.

За формою проведення громадські експертні клуби (скорочено - ГЕК) схожі до інших форм громадських консультацій. Так, громадські експертні клуби можна розглядати як своєрідні фокус-групи, адже в їх роботі бере

участь невелика кількість осіб (близько 15-20-ти осіб). Водночас, вони не передбачають чітких квот для різних категорій та не обмежені у часі. Проте, на нашу думку, оптимально тривалість засідань має бути до 3-х годин.

З іншого боку, ГЕК більше нагадує роботу «круглого столу», де учасники вільно висловлюють свої думки. Але його засідання проводяться без висвітлення ходу обговорення в ЗМІ, тобто в «закритому» режимі. Таке засідання відбувається у неформальній атмосфері, тобто «без краваток», з кавою/чаєм та тістечками. Разом з тим, засідання відбувається за чітко спланованою схемою (мал. 1), за дотриманням якої стежить модератор.

Мал. 1. Схема, за якою відбуваються засідання громадських експертних клубів

Всі напрацьовані конкретні рекомендації і пропозиції, які підтримані учасниками засідання, оформляються в окремий документ – звіт, який подається на розгляд органам влади. Підсумкові матеріали ГЕК обов’язково оприлюднюються в засобах масової інформації. В такий спосіб громадськість інформують про роботу громадських експертів і, водночас, долучають до процесу «лобіювання» розроблених пропозицій.

Принциповою відмінністю звітів про громадські експертні клуби є те, що в них не вказується «хто і що сказав». Адже важливим тут є кінцевий результат, а не сам процес обговорення. Саме тому не вітається участь журналістів в засіданнях ГЕК у ролі репортерів, хоч натомість заохочується їх участь в обговореннях в ролі експертів.

Якість таких обговорень та документів, напрацьованих в їх підсумку, залежить, як від організаторів засідань громадських експертних клубів, так і самих учасників. Однак, при правильній підготовці та проведенні, ГЕК може стати хорошим механізмом для формування незалежної, компетентної громадської думки та хорошим методом розробки альтернативних рішень та ініціатив. Результати громадських експертних клубів можуть використовуватись для розв’язання актуальних місцевих проблем.

Щоб краще зрозуміти особливості проведення громадських експертних клубів, пропонуємо розглянути детальний опис-план проекту «Врахування позицій соціально вразливих верств населення при прийнятті рішень органами місцевого самоврядування міста Луцька» (далі - проекту).

4. Підготовчий етап до проведення експертних клубів – вибір теми

Основним завданням *підготовчого етапу* є визначення теми засідань громадських експертних клубів. Набагато простіше, коли тема для дискусії назріла сама, складніше, коли є лише загальний напрям, до прикладу, «проблеми молоді». В таких випадках потрібно заздалегідь вивчити думку, як представників громадськості, так і посадовців місцевих органів влади. Це потрібно для того, щоб акцентувати увагу на першочергових та важливих питаннях. Крім того, в темі, яка виноситься на обговорення, мають бути зацікавлені обидві сторони консультацій.

Під час реалізації проекту для вибору майбутніх тем було проведено експертне опитування та консультації із представниками органів влади.

Експертне опитування – це опитування компетентних, високо кваліфікованих у певній галузі спеціалістів. Результати таких опитувань називають експертною оцінкою.

Для ефективного результату опитування важливими є два аспекти:

- розробка анкети, яка б дала чітку відповідь на поставлене нами питання та якісний відбір учасників.
- для отримання розгорнутої відповіді радимо використовувати різні види запитань (альтернативні, рейтингові, відкриті та закриті).

Завданням опитування, що проводилось в рамках проекту було визначення найбільш актуальних соціальних проблем міста та категорій населення, які найбільше постраждали внаслідок економічної кризи. Також опитування мало показати позицію респондентів щодо співпраці влади і громадськості. Тому, запитання в анкеті експертного опитування були складені відповідним чином (див. додаток 1).

Список для опитування складався двома способами: на основі уже наявної бази даних громадських діячів, що є в ЦПАВК, та на основі списку громадських організацій, наданого нам Департаментом соціальної політики Луцької міської ради. Таким чином, було складено перелік 40 експертів, яким було запропоновано заповнити анкети експертного опитування. Анкети надсилались експертам з допомогою електронної пошти або передавались особисто.

Погодились стати учасниками експертного опитування та дали відповіді на питання анкети представники тридцяти дієвих громадських організацій міста, діяльність яких спрямована на вирішення соціальних проблем (молодіжні організації, об'єднання людей з фізичними вадами, ветеранські, благодійні організації та ін.), а також працівниця Департаменту

соціальної політики Луцької міської ради.

Слід зауважити, що проведення експертного опитування, попри свою нескладність, є доволі тривалим процесом. Особливо багато часу витрачається на розповсюдження та збір анкет серед експертів. Наступні кроки, як от обробка відповідей експертів та підготовка звіту за результатами опитування, не займають багато часу.

Опитування, яке проводилось в рамках проекту, було конфіденційним, тому всі його результати були подані в узагальненому вигляді (див. додаток 2). Разом з тим в кінці звіту про опитування був зазначений загальний список експертів, що взяли у ньому участь.

Звіт про результати експертного опитування був оприлюднений для громадськості. Для цього, зокрема, він був розміщений на веб-сайті організації, розісланий місцевим ЗМІ, наданий для ознайомлення учасникам опитування та надісланий в Луцьку міську раду.

Наступним кроком до підготовки експертного громадського клубу стало проведення консультацій із представниками міської влади. Спочатку було надіслано лист на ім'я Луцького міського голови, в якому містилась коротка інформація про проект, його мету та планові заходи. Крім того, в листі було прохання визначити з числа посадовців міської ради особу, з якою можна було б узгоджувати подальші кроки у реалізації проекту.

Згідно резолюції міського голови, відповідальним за співпрацю із ЦПАВК в рамках проекту «Врахування позицій соціально вразливих верств населення при прийнятті рішень органами місцевого самоврядування міста Луцька» був визначений помічник міського голови Гончарук Богдан Олександрович. Під час особистих зустрічей та з допомогою електронного листування виконавців проекту з посадовцем міськради було обговорено формат співпраці та визначено коло питань, які могли б стати темами для засідань громадських експертних клубів. Крім того, були проведені переговори із партнерськими громадськими організаціями та представниками Департаменту соціальної політики міськради.

На основі результатів експертного опитування та проведених консультацій з представниками влади було визначено теми для засідань громадських експертних клубів: «Визначення пріоритетів міського конкурсу проектів на 2012 р.» та «Виконання першого етапу Комплексної міської програми соціального захисту населення на 2011-2015 роки: підсумки та рекомендації».

5. Правила проведення громадських експертних клубів

Для вдалого проведення громадського експертного клубу слід наперед визначити концепцію заходу, яка може включати наступні пункти:

- тема засідання;
- час, дата і місце;
- учасники громадського експертного клубу;
- орієнтовні питання для обговорення.

Зазначимо, що час і дату проведення заходу варто визначати враховуючи особливості та побажання учасників, бо це впливає на активність їх зголошення. Місцем проведення експертного клубу має бути комфортна, простора зала, бажано із «круглим столом», щоб в учасників засідання склалось враження неформальної атмосфери варто приготувати каву чи чай та пригостити усіх тістечками або цукерками. Це позитивно налаштує експертів і сприятиме дружній розмові

До участі в засіданнях громадських експертних клубів варто запрошувати представників різних сфер та верств громади, які в тій чи іншій мірі є компетентними в обговорюваному питанні. Чим різноманітніша вибірка учасників засідання, тим більше нюансів обговорюваного питання можна проаналізувати. Також варто, в першу чергу, запрошувати тих людей, які брали участь в експертному опитуванні, адже ці особи вже орієнтуються в тематиці проекту.

Хоча рекомендована кількість учасників цього заходу 15 осіб, однак список запрошених варто скласти на їх більшу кількість. Адже потрібно враховувати, що частина експертів не зможе взяти участь у заході з тих чи інших причин. Наприклад, до участі в обох засіданнях ГЕК запрошувалось по 25 людей, а взяло участь не більше 14.

Ключовою особою в проведенні громадського експертного клубу є модератор. Він повинен бути комунікабельним, тонко відчувати психологію групи з тим, щоб в управлінні дискусією уміло тримати баланс між природною бесідою на задану тему і відходом від неї. Модератор повинен відчувати, коли йому слід втрутитися у дискусію, а коли не потрібно цього робити. Він повинен розуміти, що деякі відхилення від теми цілком природні і не тільки допустимі, але й корисні, оскільки дозволяють учасникам дискусії проводити аналогії, порівняння, що сприяє творенню нових ідей.

В процесі бесіди він повинен виявляти цікавість до кожного вислову, мотивуючи колективний розумовий процес, роблячи його результативнішим. Модератор повинен ретельно готуватися до роботи

громадського експертного клубу: якомога більше дізнатися про обговорювану проблему, скласти план проведення дискусії. Тобто розділити проблему на окремі елементи, визначити черговість їх обговорення.

Методика проведення експертного засідання різна у різних ситуаціях. Під час проведення громадського експертного клубу «Визначення пріоритетів міського конкурсу проектів на 2012 р.» обговорення зазначеної теми ішло досить легко. Пов'язано це було з тим, що тема була актуальна і якраз перебувала «на слуху» громадських активістів, тож кожен експерт мав багато цікавих ідей та пропозицій. Робота під час цього експертного клубу складалась з наступних частин:

- вступне слово модератора;
- представлення власної позиції кожним учасником;
- висловлення ідей та пропозицій на конкретно поставлені питання (обговорення в форматі «мозкового штурму»);
- підсумкові виступи експертів;
- резюме модератора.

В той же час проведення громадського експертного клубу «Виконання першого етапу Комплексної міської програми соціального захисту населення на 2011-2015 роки: підсумки та рекомендації» виявилось дещо складнішим. Питання, взяті до обговорення, були гостро соціальними, тож дискусія часто відхилялась від заданої теми. В цій ситуації засідання проходило за дещо іншою схемою:

- вступне слово модератора;
- представлення власної позиції кожним учасником;
- загальна дискусія із запитаннями модератора;
- резюме модератора.

В обох випадках засідання ГЕК тривало понад 2 години.

Окрім змістової частини проведення громадського експертного клубу важливу увагу слід звернути на технічно-матеріальну. Для зручності роботи учасникам обов'язково потрібно надати роздаткові матеріали, які надають більше інформації про проблему, або ж в яких міститься аналізоване рішення органу влади. Це можуть бути певні статистичні дані, нормативні документи, цікава інформація щодо обговорюваної теми тощо. Також учасникам слід надати ручку та записник.

Для зручності роботи організаторів потрібно мати листок-реєстрації учасників, фліпчарт та маркер для запису основних тез дискусії. Під час засідання варто вести аудіозапис розмови на диктофон, що полегшить подальшу роботу із підготовки звіту. Як вже зазначалось, важливо, щоб під час розмови було частування чаєм чи кавою.

6. Підготовка звіту за результатами громадських експертних клубів

Завершальним етапом у цьому проекті була підготовка звіту про засідання громадських експертних клубів та подання розроблених пропозицій на розгляд місцевої влади.

Першим кроком на шляху до виконання цього завдання є підведення підсумків засідань громадських експертних клубів. Використовуючи аудіозаписи диктофону, нотатки з фліпчарту та особисті записи модератора, виконавці проекту підготували звіт про засідання громадських експертних клубів (див. додаток № 3). Такий звіт складався з наступних частин:

- Вступна частина;
- Короткий опис процесу обговорення;
- Пропозиції та рекомендації громадського експертного клубу;
- Перелік учасників засідання.

Вступна частина звіту містить інформацію про тему засідання, його мету та завдання, дату та місце проведення, кількість учасників та тривалість заходу. В другій частині поданий короткий опис дискусії, згадано основні питання обговорення, представлено найцікавіші думки. Разом з тим, в звіті не вказується «хто і що сказав». Процес обговорення описується в загальному, без деталізації. Таким чином, акцент робиться на кінцевому результаті обговорення, а не на самому обговоренні.

В третій частині коротко перелічені основні рекомендації та пропозиції, розроблені учасниками громадського експертного клубу. Вони мають бути сформульовані максимально чітко і, водночас, якомога коротко. В кінці звіту подається перелік учасників засідань ГЕК із зазначенням їх місця роботи або організації, яку вони представляли.

При підготовці звіту варто брати до уваги найважливіші тези та пропозиції озвучені під час обговорення. Водночас, якщо було піднято питання, яке напяму не стосується теми, але потребує уваги з боку влади та громадськості, в звіті йому слід приділити увагу. Бажано, щоб попередню версію звіту переглянули учасники ГЕК та за потреби внесли свої корективи чи правки. Це допоможе зробити підсумковий документ більш точним та повним.

Підсумкові матеріали громадських експертних клубів обов'язково оприлюднюються в засобах масової інформації. В такий спосіб громадськість інформується про роботу громадських експертів і водночас долучається до процесу «лобіювання» розроблених пропозицій. Для цього в рамках проекту було проведено прес-конференцію, під час якої журналістам місцевих ЗМІ було презентовано механізм проведення громадських

експертних клубів та представлено напрацьовані в ході засідань ГЕК рекомендації.

Наступним кроком в реалізації проекту стало подання офіційного листа із звітом про результати засідань громадських експертних клубів Луцькому міському голові (див. додаток № 4). Експерти ЦПАВК запропонували міській раді при визначенні пріоритетів для міського конкурсу проектів та під час вирішення соціальних проблем міста у 2012 р. врахувати пропозиції і рекомендації розроблені громадськими експертами.

Завершальним кроком в реалізації цього мав стати моніторинг дій органів місцевого самоврядування із врахування у своїй роботі результатів громадських експертних клубів. Однак через значну тривалість цього процесу повністю відстежити ці дії до закінчення проекту було неможливо. Та навіть поверхневий аналіз показав, що працівники міської ради використовували в своїй роботі напрацьовані громадськими експертів. Зокрема, працівники Відділу у справах сім'ї та молоді Луцької міської ради при визначенні пріоритетів міського конкурсу проектів у 2012 р. використали ряд пропозицій розроблених під час громадських експертних клубів.

Це свідчить про те, що органи місцевого самоврядування зацікавлені у результатах роботи громадських експертних клубів, якщо на основі їх підсумків будуть готуватись якісні та обґрунтовані пропозиції. Водночас, це вказує на значний потенціал громадських експертів, які при правильній організації своєї роботи можуть давати фахові та комплексні рекомендації місцевій владі.

ВИСНОВКИ

Покращення діалогу між владою та громадою - одне з основних завдань діяльності обох сторін. Ефективність такого діалогу на пряму залежить від результативності консультацій з громадськістю при прийнятті рішень органами місцевого самоврядування.

На сьогодні в Україні застосовуються різні форми таких консультацій, зокрема, громадські слухання та громадські ради. Як показує практика їх використання, є як хороші, так і невдалі приклади проведення громадських консультацій. В одних випадках такі консультації допомагають вирішити спільними зусиллями влади та громади проблеми міста, в інших – вони виконують функцію формального «погодження» ініціатив влади.

Реалії сьогодення вимагають від чиновників та громадських активістів більшої активності та креативності в налагодженні міжсекторного діалогу. Тож для налагодження та підтримки належного рівня комунікації місцевих органів влади та громадськості необхідно постійно вдосконалювати існуючі механізми консультацій і водночас шукати нові форми таких консультацій.

Саме тому ЛМГО «Центр Політичного Аналізу та Виборчого Консалтингу» вирішила апробувати новий механізм консультацій влади з громадськістю та ініціювала проведення громадських експертних клубів.

Громадськими експертними клубами виконавці проекту назвали непублічні засідання представників громадських організацій, журналістів, науковців, активних громадян з метою обговорення та аналізу стану і причин певної проблеми, а також розробки пропозицій й рекомендацій щодо актуального питання місцевої громади. Серед основних завдань, які ставились організаторами громадських експертних клубів - громадський аналіз рішень та ініціатив місцевої влади та активізація різних верств громади навколо вирішення актуальних проблем міста.

Ця брошура створена для того, щоб передати здобутий досвід іншим зацікавленим сторонам, зокрема, органам місцевого самоврядування та громадським організаціям. Для цього в брошурі й подана інформація про покрокову реалізацію кожного етапу проекту. Описаний механізм консультацій не є формалізований чи чітко регламентований, тому кожен може використовувати його на власний розсуд, виходячи із реалій і потреб у конкретній ситуації.

Цей приклад має стимулювати інші громадські організації до пошуку та експериментування у питанні вдосконалення форм участі громадськості в процесі прийняття рішень та допомогти громадській активності на місцях.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики. Постанова Кабінету Міністрів України від 03.11.2010 №996. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=996-2010-%EF>
2. Посібник щодо проведення громадських консультацій. Міжнародний центр перспективних досліджень, 2004. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uipp.org.ua/im/posibnyk.pdf>.
3. Толстих Наталія Вікторівна. Експертні опитування. [Електронний ресурс]. – Режим доступу http://i-soc.com.ua/school/Tolstyh_Expert.pdf.
4. Джина Гілберт Холдар. Громадські слухання. [Електронний ресурс]. – Режим доступу http://legal-collegium.com.ua/elektroniknugu/gromadski_sluhanny.doc.

Додаток 1. Анкета експертного опитування

Анкета

опитування соціально орієнтованих громадських організацій з визначення найбільш болючих проблем м. Луцька, по яких досі не врахована позиція громадськості

1. На Вашу думку, які категорії населення найбільше постраждали внаслідок економічної кризи? (відзначте до 3 варіантів відповіді)
 - а) молодь ___;
 - б) пенсіонери ___;
 - в) підприємці ___;
 - г) інваліди ___;
 - д) працівники бюджетної сфери ___;
 - е) безробітні ___;
 - є) багатодітні сім'ї ___;
 - ж) ветерани ___;
 - з) державні службовці ___;
 - й) ваш варіант _____
2. Назвіть три основні проблеми соціально вразливих верств населення у м.Луцьку:
 - а) _____
 - б) _____
 - в) _____
3. Назвіть три основні рішення чи ініціативи міської влади, що зачіпають інтереси соціально вразливих верств населення у м.Луцьку:
 - а) _____
 - б) _____
 - в) _____
4. Чи повинна місцева влада при прийнятті своїх рішень враховувати думку і позицію соціально вразливих верств населення та громадських організацій, які їх представляють? (відзначте 1 варіант відповіді)
 - а) так, обов'язково з усіх питань ___
 - б) так, лише з важливих питань ___
 - в) на розсуд самої влади _____;
 - г) ні, бо це нічого не дасть ___;
 - д) ні, влада і так добре знає їх ___
 - е) ваш варіант _____
5. Назва Вашої організації _____
6. Ваше ім'я та посада _____
7. Контактний телефон та електронна пошта _____

Опитування є конфіденційним, всі його результати будуть представлені в узагальненому вигляді, але з загальним переліком експертів, що взяли у ньому участь.

Додаток 2. Звіт про результати експертного опитування

Звіт

за результатами експертного опитування представників соціально орієнтованих громадських організацій міста щодо основних проблем соціально вразливих верств населення

Мета: визначити найбільш гострі проблеми м. Луцька, по яких досі не врахована позиція громадськості.

Учасники опитування: представники тридцяти дієвих громадських організацій міста, діяльність яких спрямована на вирішення соціальних проблем (молодіжні організації, об'єднання людей з фізичними вадами, ветеранські організації, благодійні організації та ін.) та працівники Департаменту соціальної політики міської ради.

Метод опитування: учасники опитування самостійно заповнювали анкети, які їм були надіслані електронною поштою або передані при особистій зустрічі.

Період проведення: 7 листопада – 3 грудня 2011 р.

Результати опитування:

1. На питання щодо категорій населення, які найбільше постраждали внаслідок економічної кризи респонденти виділили три категорії: молодь (85%), безробітні (83%), підприємці (80%).
2. Найбільш актуальними проблемами соціально вразливих верств населення Луцька були названі: безробіття (особливо складно працевлаштуватися молодим людям після навчання), не виконання державою основних соціальних гарантій, пасивність молоді та відсутність місць для їх дозвілля, складні умови введення бізнесу, недостатнє облаштування міста для людей з обмеженими можливостями (до прикладу, недостатня кількість пандусів та звукових світлофорів), проблема алкоголізму, наркоманії та тютюнопаління.
3. Найбільш важливими рішеннями чи ініціативами міської ради, що зачіпають інтереси соціально вразливих верств населення респонденти назвали: програму економічного та соціального розвитку, створення Центру надання адміністративних послуг, надання пільг по орендній платі за оренду приміщення громадським організаціям, надання пільг окремим категоріям населення міста (наприклад, на проїзд, на житлово-комунальні послуги тощо), збільшення субвенції на пільгові перевезення пасажирів.
4. Абсолютна більшість респондентів (76%) вважають обов'язковим для місцевої влади при прийнятті усіх владних рішень враховувати думку і позицію громади. Інші 24% опитаних зазначили, що місцева влада повинна враховувати думку соціально вразливих верств населення та громадських організацій лише з важливих питань життя міста.

З врахуванням результатів опитування під час консультацій з представниками Луцької міської ради буде визначено дві проблеми, що стануть темами для обговорення на засіданнях громадських експертних клубів.

Додаток 3. Зведений звіт про проведення засідань громадських експертних клубів

В Луцьку апробовують новий механізм консультацій влади з громадськістю: звіт про проведення засідань громадських експертних клубів

В Луцьку з ініціативи Центру Політичного Аналізу і Виборчого Консалтингу відбулося два засідання громадського експертного клубу, що проходили у форматі «мозкового штурму» - непублічних засідань представників активних громадських організацій міста.

Теми для засідань громадських експертних клубів визначались експертами ЦПАВК із врахуванням результатів експертного опитування та консультацій з представниками міської влади.

Головною причиною проведення цих заходів є намагання подолати проблему відокремленості влади від громади. Адже на сьогодні рівень впливу мешканців міста на вироблення і прийняття рішень органами місцевого самоврядування Луцька є дуже незначним, зокрема, й через відсутність діючого механізму консультацій.

Перше засідання громадського експертного клубу відбулось 20 грудня. Темою цього засідання стало **«Визначення пріоритетів міського конкурсу проектів на 2012 р.»**. Представники громадських організацій зібрались для обговорення актуальних проблем міста що стосуються таких цільових аудиторій як, діти, молодь, жінки та сім'ї. Одним із дієвих механізмів розв'язання окремих проблем цих категорій населення є проведення владою конкурсу проектів програм, розроблених громадськими організаціями, стосовно дітей, молоді, жінок та сім'ї. Саме тому учасники засідання експертного клубу зосередили свою увагу на виробленні пропозицій щодо пріоритетних напрямків по яких може проводитись міський конкурс проектів у 2012 році.

За основу для обговорення було взято положення недавно прийнятої Міської програми підтримки дітей, молоді, жінок та сім'ї на 2012 - 2015 роки. В цій Міській програмі прописано основні напрямки по яких буде реалізовуватись міська політика щодо захисту і підтримки цих категорій лучан. Однак для того, щоб міський конкурс проектів був дієвий і наближений до реальних потреб громади, ці напрямки потрібно деталізувати.

В ході тригодинного засідання експертного клубу учасниками були розроблені наступні пропозиції для міської влади щодо визначення пріоритетів для проведення у 2012 році конкурсу проектів програм, розроблених громадськими організаціями, стосовно дітей, молоді, жінок та сім'ї:

1. Підтримка діяльності та ініціатив молодіжних громадських організацій.

- навчання нових громадських діячів;
- популяризація діяльності громадських організацій серед громади;
- підтримка студентського самоврядування.

2. Формування здорового способу життя та профілактика негативних явищ у молодіжному середовищі.

- профілактика соціально небезпечних хвороб та шкідливих звичок (СНІД,

туберкульоз, тютюнопаління, алкоголізм, наркоманія, інтернет-залежність);

- підтримка молодіжних мистецьких проектів з соціальною орієнтацією;
- формування екологічної свідомості.

3. Підвищення суспільно-політичної активності молодих громадян, формування почуття патріотизму, повага до культури та традицій України.

- патріотичне виховання молоді;
- підтримка діяльності та ініціатив пластового (скаутського) руху.

4. Створення сприятливого середовища для забезпечення зайнятості молоді.

- профорієнтація молоді з обмеженими фізичними можливостями;
- організація змістовного дозвілля молоді з обмеженими фізичними

можливостями.

5. Гендерна політика.

- подолання гендерних стереотипів;
- підтримка батьків-одинаків.

6. Підвищення престижу сім'ї та утвердження пріоритетності сімейних цінностей.

- популяризація відповідального батьківства;
- профілактика протидії насильству;
- пропаганда сімейних цінностей;
- виховання "сексуальної культури" у молоді.

7. Оздоровлення та відпочинок дітей.

- підвищення поінформованості батьків про оздоровлення та відпочинок дітей;

- оздоровлення спеціальних категорій дітей (діти з особливо складними хворобами, наприклад: ДЦП, аутизм, рак та ін.).

Друге засідання громадського експертного клубу, яке відбулось 22 грудня, було присвячене темі **«Виконання першого етапу Комплексної міської програми соціального захисту населення на 2011 – 2015 роки: підсумки та рекомендації»**. Метою заходу було проаналізувати рівень виконання міської програми соціального захисту населення протягом 2011 року та обговорити нові соціальні проблеми мешканців міста. Для компетентного інформування про заходи, що проводились в рамках програми в засіданні взяла участь представниця Департаменту соціальної політики.

Учасники засідання, а це представники соціально орієнтованих громадських організацій міста, мали змогу висловити позицію своїх цільових аудиторій щодо того, наскільки міська програма соціального захисту населення враховує їх потреби та допомагає їм у подоланні життєвих труднощів. Більшість виступаючих позитивно оцінили саму Програму та відзначили роботу Департаменту соціальної політики у 2011 р.

Разом з тим, на засіданні громадського експертного клубу було акцентовано увагу на ряді проблем. Так, одним з пріоритетів Програми є створення безбар'єрного середовища для маломобільних груп населення. Учасники засідання зауважили, що протягом 2011 р. спостерігається позитивна тенденція у вирішенні цього питання, але разом з тим велика кількість пандусів є незручними і не відповідають своєму призначенню. Задля вирішення цієї проблеми учасники експертного клубу пропонують

збільшити кількість людей з обмеженими фізичними можливостями у складі Комітету забезпечення доступності інвалідів та інших маломобільних груп населення до об'єктів соціальної та інженерної інфраструктур міста.

На думку громадських експертів важливою проблемою, на вирішення якої мають бути скеровані зусилля місцевої влади, є незабезпеченість людей з інвалідністю засоби догляду (підгузниками, пеленками, тощо). Потреба у таких людей в такого роду гігієнічній продукції є дуже велика через що на ці товари йде дуже багато коштів. Натомість ні державна, ні місцева влада не допомагають із цим. До прикладу, матері, які доглядають за дітьми хворими на ДЦП більшу частину пенсії витрачають саме на придбання засобів догляду. Якби міська влада хоча б частково виділяла кошти на закупівлю засобів догляду за важкими хворими то це б значно полегшило їм життя.

Є зауваження у організацій, що представляють людей з вадами зору до обладнання, яке надається їм безкоштовно державою. Адже деякі з речей не пристосовані для використання або ж поганої якості. Тому було висловлено пропозицію звернутися до відповідних державних органів щодо кращого відбору обладнання, яке закупляється державою.

Учасники заходу не минули увагою й проблему освіти дітей з інвалідністю. Адже ізоляція дітей в такому віці від системи навчання призводить до складностей в подальшому навчанні та проблем в розвитку дитини в цілому.

Найбільш болючими проблемами для цієї категорії дітей є :

- відсутність навчальних класів для дітей з діагнозом “легка розумова відсталість”;
- відсутність навчальних класів або спецгруп для дітей дошкільного віку з діагнозом “розлади спектру аутизму”;
- відсутність осередків по наданню освітніх послуг дітям дошкільного віку, які через протипоказання за станом здоров'я не відвідують дошкільні дитячі заклади.

Та, як виявилось під час обговорення, діти не є цільовою групою, на яку направлена дія програми соціального захисту. Тому, учасники засідання громадського експертного клубу висловилися за розробку та прийняття міською радою окремої міської програми щодо організації та підтримки освітнього процесу дітей з інвалідністю. Таку програму мають розробити та впроваджувати спільно із цільовими громадськими організаціями міські управління освіти, управління охорони здоров'я та Департамент соціальної політики.

Учасники заходу наголосили також на тому, що розбудова «суспільства рівних можливостей» не можливе без використання коректної термінології що стосується людей з обмеженими фізичними можливостями. Так, під час публічних виступів чи під час написання публіцистичних матеріалів більш влучно вживати термін “людина з інвалідністю”, “дитина з інвалідністю”, адже термін “людина-інвалід” є образливим і не коректним.

На засіданні експертного клубу також обговорювались питання реалізації заходів по наданні допомоги бездомним та особам, звільненим з місць позбавлення волі. Зокрема було наведено приклади реалізації таких проектів громадськими організаціями міста. Водночас були висловлені застереження щодо недофінансування в минулі роки конкурсу соціального замовлення. Адже сам механізм конкурсу є доволі хороший, оскільки допомагає залучати громадські організації до розв'язання пріоритетних соціальних проблем міста.

Загалом громадські експерти схвально відгукувались про виконання першого етапу міської програми соціального захисту. Але запропонували в подальшому записати в Програмі більше кількісних показників, що зробить її більш конкретною та дасть можливість краще оцінити рівень її виконання. Своєю чергою, представниця Департаменту соціальної політики закликала громадські організації подавати свої пропозиції до Програми і таким чином вдосконалювати соціальну політику міської ради.

Учасниками засідань громадського експертного клубу були:

- **Верзун Петро**, ВОГО «Фонд місцевого розвитку»
- **Ляснік Віталій**, ВОБФ «Переображення»
- **Лойко Оксана**, ВОМГО «Центр ефективної комунікації»
- **Ярош Оксана**, ВОГО «Гендерний центр»
- **Фурсова Людмила**, ВОГО «Генерація успішної дії»
- **Данильчук Павло**, ВОМГО «Національний Альянс»
- **Сидорук Тетяна**, ВОГО «Фонд місцевого розвитку»
- **Калахан Андрій**, депутат Луцької міської ради
- **Ткачук Захар**, ВМГО «Українська народна молодь»
- **Остапчук Ліна**, НСОУ «Пласт»
- **Адамчук Сергій**, БФ «Стопрак»
- **Наход Михайло**, ЛМГО «Центр Політичного Аналізу та Виборчого Консалтингу»
- **Безвербний Дмитро**, ВОМГО «Асоціація Молодих Реформаторів (АМоРе)»
- **Ткачук Віталій**, ВОГО «Генерація успішної дії»
- **Петрина Олена**, ВОГО «Інваволинь-нова»
- **Засць Тетяна**, Департамент соціальної політики Луцької міської ради
- **Бакаєвич Валерій**, ВОГО «Інваволинь»
- **Сіваш Юнона**, ЛО УТОС
- **Адамчук Марія**, БФ «Стопрак»
- **Вознюк Людмила**, ВОДГО «Центр розвитку дитини»
- **Шелеп Михайло**, ЛМГО «Центр Політичного Аналізу та Виборчого Консалтингу».

Довідково:

Засідання громадських експертних клубів проведені як складові проекту «Врахування позицій соціально вразливих верств населення при прийнятті рішень органами місцевого самоврядування міста Луцька».

Даний проект реалізується у рамках програми «Підтримка громадських ініціатив з подолання кризи в м. Луцьку» за підтримки Міжнародного фонду «Відродження» та Луцької міської ради.

Мета даного проекту – апробувати новий механізм консультацій влади з громадськістю, зокрема соціально вразливими категоріями населення, через проведення засідань громадських експертних клубів, завдяки чому домогтися розв'язання складних проблем міста Луцька.

Додаток 4. Лист в Луцьку міську раду з пропозицією врахувати розроблені рекомендації

Центр Політичного Аналізу та Виборчого Консалтингу

Юридична адреса: 43000, м.Луцьк, вул. Ковельська, 2
Фактична адреса: 43000, м.Луцьк, вул. Коперніка, 8а, 4-й поверх, офіс 9
тел. +38 (0332) 78-82-89,
E-mail: cpaec.volyn@gmail.com, www.cpaec.org.ua

30.12.2011 №195

***Луцькому міському голові
Романюку Миколі Ярославовичу***

Шановний Миколо Ярославовичу!

Інформую Вас, що ЛМГО «Центр Політичного Аналізу та Виборчого Консалтингу» завершена реалізація проекту «Врахування позицій соціально вразливих верств населення при прийнятті рішень органами місцевого самоврядування міста Луцька».

Проект включав в себе три складові: експертне опитування, консультації з представниками міської влади та два засідання громадських експертних клубів на важливі для соціально вразливих верств населення теми.

З урахуванням результатів опитування, а також після проведення відповідних консультацій із представниками міської влади, було обрано дві теми для обговорення на засіданнях експертних клубів, а саме:

- «Визначення пріоритетів міського конкурсу проектів на 2012 р.»;
- «Виконання першого етапу Комплексної міської програми соціального захисту населення на 2011 – 2015 роки: підсумки та рекомендації».

Засідання громадських експертних клубів проходили у форматі «мозкового штурму» - неопублічних зібрань представників активних громадських організацій міста. У результаті двох обговорень громадські експерти напрацювали ряд пропозицій та рекомендацій для міської влади Луцька.

Надсилаємо Вам звіт про результати проведення засідань громадських експертних клубів. Рекомендації та пропозиції викладені у звіті просимо Вас врахувати при визначенні пріоритетів для міського конкурсу проектів та під час вирішення соціальних проблем міста у 2012 р.

Після підведення всіх підсумків проекту Вам додатково буде надано інформацію про можливість застосування механізму «громадських експертних клубів», як методу консультацій влади з громадськістю у 2012 році.

Додатки на 4 стор.

**Виконавчий директор
ЛМГО «Центр Політичного Аналізу
та Виборчого Консалтингу»**

Михайло Шелеп

Аналітичний звіт

Михайло Шелеп, Дмитро Безвербний

Громадські експертні клуби як механізм консультацій влади й громадськості.

Редактор Шелеп М. Р.
Літературний редактор Доманська М. Г.
Комп'ютерна верстка Жукова С.О.

Формат 60×84¹/₁₆. Папір офсетний.
Гарнітура «Times New Roman». Друк цифровий.
Підп. до друку 13.01.2012.
Наклад 100 пр. Зам. 275.

СПД Науменко Оксана Анатоліївна
Свідоцтво Держкомінформу України Серія ВЛн №40 від 26.06.06 р.
43007, м. Луцьк, вул. Привокзальна, 12, Тел.: (0332) 77 07 14, 77 05 02,
e-mail: vpolygraf@gmail.com
www.vpolygraf.com.ua

В брошурі подані результати апробації нового механізму консультацій місцевої влади з громадськістю - громадських експертних клубів. В брошурі описані особливості громадських експертних клубів, поетапність їх проведення, наведено поради, щодо кращого використання отриманих від їх організації результатів.